

Валентин Отамановський як один з фундаторів сучасного вітчизняного краєзнавства

Стаття присвячена внеску В.Д. Отамановського в теорію і практику сучасного вітчизняного краєзнавства. Аналізується його науково-практична діяльність на Поділлі в 20-ті роки ХХ століття. Розглядаються напрацювання щодо вивчення та поширення інформації про історію регіону, його культуру, природу, населення, економіку, медицину. Підкреслюється їх новаторський характер. Доводиться, що В.Д. Отамановський був першопрохідником в розробці багатьох теоретико-методологічних засад краєзнавства і застосуванні їх на практиці; що його діяльність справила значний вплив на формування сучасного розуміння краєзнавства, заклала його підвалини, формувала краєзнавче мислення. Отже, можемо вважати В.Д. Отамановського одним з фундаторів українського краєзнавства.

Ключові слова: В.Д. Отамановський, П.Т. Тронько, краєзнавство, галузі краєзнавства, краєзнавча бібліографія, «Кабінет вивчення Поділля».

Виповнилося 120 років від народження Валентина Дмитровича Отамановського (1893–1964) – відомого громадсько-політичного діяча, героя українських національно-визвольних змагань 1917–1918 рр., знаного вченого, дослідника широкого гуманітарного, практично енциклопедичного спектру – краєзнавця і пам'яткознавця, фахівця з історії та права українських міст середньовіччя, історії медицини й аптечної справи, історика науки, бібліографа, видавця і письменника, перекладача і знавця багатьох мов, педагога, організатора науки, просвітянина та освітянина, доктора історичних наук, професора.

Представлена розвідка стосується краєзнавчої спадщини вченого. Чи віддається йому належне сьогодні в цій царині? Здається, що ні. Адже в сучасних підручниках, навчальних посібниках і теоретико-методологічних студіях з краєзнавства його ім'я навіть не згадується. Це стосується, наприклад, посібників з історичного краєзнавства М. Близняка [1] і О. Уривалкіна [2], курса лекцій з краєзнавства Л. Жванко [3], статей О. Кашаби [4], М. Костиці [5] тощо. Тільки у навчальному посібнику з історичного краєзнавства ЛНУ ім. І. Франка [6, с. 88] та в статті Я. Верменич про суб'єктивні межі та об'єктивні можливості історичного краєзнавства мимохідь цитується В.Д. Отамановський [7, с. 135].

А втім його роль у становленні сучасного вітчизняного краєзнавства, на наш погляд, заслуговує на значно більше.

Тому в даній статті ставиться мета проаналізувати теоретичний доробок і практичну діяльність В.Д. Отамановського на ниві краєзнавства й на підставі цього аналізу довести вагомість, значущість його внеску в становлення сучасного вітчизняного краєзнавства на рівні одного з фундаторів, а отже підняти вченого на належну йому в цьому плані висоту.

Як відомо, Валентин Отамановський в 20-х рр. ХХ ст. вивчав Поділля. Ним вперше в Україні створено краєзнавчий центр – Вінницьку філію Всенародної бібліотеки України ВУАН [8]. Вона, за словами самого Валентина Дмитровича стала «базою для розгортання дослідно-краєзнавчої праці... й основним завданням її поставлено – зібрати всю літературу про Поділля, всіма мовами» [9, с. 16].

Завдяки його енергії та винятковому ентузіазму Вінницька філія бібліотеки ВУАН заявила про себе як про дійову наукову та культурно-освітню установу республіки. Вже на середину 1920-х років її фонди налічували понад 110 тисяч томів, з яких 40 тисяч були закаталогізовані. Гордість бібліотеки становили 90 найменувань унікальних рукописів та стародруків, а також відділ «Подоліка», де знайшла

своє місце різноманітна література про Поділля, видана кількома мовами народів світу. Вперше в Україні під керівництвом В.Д. Отамановського було зібрано і впорядковано величезний газетний фонд, у якому значну цінність мали видання доби українських визвольних змагань. Подібного опрацювання базових фондів та їх комплектування не мав тоді жоден з регіонів України.

Окрім роботи, властивої універсальній книгозбірні, як крайова наукова книгозбірня, Філія виконувала такі завдання: а) збирала й каталогізувала літературу про Поділля (включаючи й Галицьке Поділля), створювала базу для нового дослідження усього Поділля; б) здійснювала дослідно-книгознавчу працю, особливо вивчаючи часописи Поділля; в) через свій «Кабінет виучування Поділля» (про який ітиметься нижче) вела наукові дослідження краю та публікувала набуті матеріали з розміщенням при них вичерпної спеціальної бібліографії; г) здійснювала організаційно-краєзнавчі заходи, створюючи мережу краєзнавчих товариств і видаючи спеціальний орган – «Інформаційний огляд дослідно-краєзнавчої праці на Поділлі» [10, арк. 21; 11; 12].

На 1 жовтня 1926 року плідно працювали такі відділи: 1) український з підвідділами: музичним, революції на Україні, І.Я. Франка, Т.Г. Шевченка, Буковини, Волині, Галичини, Донеччини, Закарпаття, Зеленого Клину, Катеринославщини, Київщини, Кубані, Поділля, Полтавщини, Таврії, Харківщини, Херсонщини, Чернігівщини; 2) загальний відділ з підвідділом сільського господарства; 3) відділ марксизму з підвідділом лєнінізму; 4) газетно-графічний відділ з підвідділом «Преса Поділля»; 5) відділ стародруків і рукописів, у якому зберігались інкунабули, грамоти й листи XVII–XVIII століть тощо. Тобто, маємо повне право сказати, що саме там і тоді В.Д. Отамановським запроваджувались і виокремлювались такі нові в Україні галузі краєзнавства, як музичне, літературне, бібліотечне і бібліологічне. А в інших регіонах нічого подібного тоді ще не існувало.

Серед множини матеріалів В.Д. Отамановському вдалося винайти унікальні раритети [13, арк. 135]. Тому особливо важливого

значення Валентин Дмитрович надавав складанню наукової бібліографії краю. Про це він доповідав на Першій конференції наукових бібліотек України в Києві 1925 року. Особисто Валентин Дмитрович склав серію бібліографічних та наукових картотек і реєстрів, а саме: бібліографічні відомості про життя М.М. Коцюбинського, про місця та персоналії, пов'язані з Коцюбинським, картотеку заміток про епоху, в яку жив письменник.

Упродовж одного 1926 року було доукомплектовано й закаталогізовано пресу Поділля, що обіймала майже століття (1838–1926 рр.), мала понад 200 назв, приблизно 13000 окремих номерів.

Інтерес до історії книгодрукування спонукав В.Д. Отамановського створити у 1928 році Музей друку. Вчений також готував відкриття Філії Природничо-господарського музею, виступив ініціатором і консультував організаторів Музею Михайла Коцюбинського у Вінниці. В.Д. Отамановський забезпечував науково-методичне керівництво мережею краєзнавчих осередків, які жваво створювалися в населених пунктах Поділля, зокрема краєзнавчих музеїв у Тульчині та Могилеві-Подільському. І все це також вперше в Україні.

Значною подією в розвитку вітчизняної краєзнавчої бібліографії став вихід у Вінниці «Часописів Поділля» [14]. Цей історично-бібліографічний збірник був задуманий як перший том матеріалів до історії друку та бібліографії Поділля. Він поділяється на три частини, що належать окремим авторам, роботу яких поєднано загальною редакцією В.Д. Отамановського. Як додаток включено до збірника інформаційну замітку «Звідомлення Бібліографічної Секції Кабінету виучування Поділля Вінницької Філії Всенародної бібліотеки України при Українській Академії наук з 1-го квітня 1926 до 1-го квітня 1928 року» авторства самого Валентина Дмитровича [11].

Українська бібліографічна література, особливо та, що стосується періодики, за часів В.Д. Отамановського була ще мало розроблена. Тому кожна праця на зразок збірника «Часописи Поділля» вважалася за велике досягнення української бібліографії. Численні матеріали, які опрацьовував Отамановський

разом зі своїми співробітниками, тоді не були ще бібліографічно вивчені й систематизовані, тож їх систематизація стала значним внеском в українську бібліографію.

З ініціативи В.Д. Отамановського у квітні 1924 р. при Вінницькій філії Всенародної бібліотеки ВУАН було відкрито перший в Україні краєзнавчий науково-методичний центр «Кабінет виучування Поділля» [15, 3–3 зв.]. Це слід вважати визначним досягненням В.Д. Отамановського. Фактично відкриття цієї установи започаткувало систематичне і комплексне дослідження краю та поширення знань з його історії, культури, природи, народного господарства. Як напрям діяльності виокремилася методична робота. Для дослідницької роботи були згуртовані місцеві науковці, аматори-краєзнавці (усього близько 30 осіб), об'єднані у колегію наукових консультантів – керівний науковий орган Кабінету. Вони вивчали рідний край, створювали бібліотечно-бібліографічну базу для дослідників, здійснювали просвітницькі заходи. Працювали без будь-якого державного фінансування, на громадських засадах, на ентузіазмі науковців з-поміж консультантів Кабінету і самого директора Філії В.Д. Отамановського [16].

Від 1925 року й аж до свого арешту в 1929 році В.Д. Отамановський очолював науково-координаційну діяльність Кабінету. Першочерговим його завданням було об'єднання зусиль як професійних вчених, так і аматорів-краєзнавців у всебічному вивченні краю. До установи переважно входили дослідники з Вінниці та Кам'янця-Подільського, які склали представницьку колегію наукових консультантів.

«Кабінет виучування Поділля» складався із секцій: бібліографії та історії друку, садово-городньої, історії Вінниці та її околиць, увічнення пам'яті Михайла Коцюбинського. Створений при Кабінеті книжковий відділ «Подоліка» мав величезний фонд літератури й періодичних видань. Було опубліковано 26 випусків праць Кабінету, які дали всебічний опис Поділля, його природи, народного господарства, історії, пам'яток старовини тощо [17].

«Кабінет виучування Поділля», керований Отамановським, тільки, скажімо, за 1926 рік підготував до друку: 1) перший том «Бібліографії Поділля»; 2) збірник праць «Преса Поділля», який вийшов у світ з нагоди 150-ліття української преси і обіймав матеріали майже за ціле сторіччя; 3) перший том праці С. Городецького «Сільське господарство Поділля перед першою світовою війною (1870–1914)»; 4) працю Ю. Сіцинського (Січинського) «Нариси з історії Поділля», ч. 1; 5) матеріали про фауну Поділля.

Того ж року за редакцією В.Д. Отамановського вийшли з друку: праці В. Храевича «Ссавці Поділля», «Птахи Поділля», «Минуле фауни Поділля» та «Нарис фауни Поділля»; фундаментальна праця В.Д. Отамановського «Краєзнавство на Поділлі»; монографія М. Білінського «Вінницький Замок»; колективна праця-плакат «Опис Вінницької округи». Всеукраїнська комісія преміювання наукових праць відзначила доробок професора Храевича премією на конкурсі 1926 року.

Вінницька філія Всеукраїнської бібліотеки та «Кабінет виучування Поділля» видавали щорічний журнал «Звідомлення». Було розпочато друкування циклу розвідок про Поділля: проф. Л. Данилова «Клімат Поділля», О. Савостьянова «Дика рослинність Поділля», Г. Махова «Ґрунти Поділля». Для зв'язку між краєзнавчими установами Кабінетом видавався «Інформаційний огляд дослідно-краєзнавчої праці на Поділлі». У рамках всебічного опису краю було започатковано видання стислої «Енциклопедії поділезнавства». Спочатку планувалося 16–18 випусків, але згодом у цій серії за редакцією В.Д. Отамановського та його авторства було видано 26 випусків. Серед них слід назвати такі збірники: «Краєзнавчий часопис» (1926), «Звідомлення Вінницької філії Всенародної бібліотеки та Кабінету виучування Поділля» (1926, 1927); «Вінниця, її околиці та Вінницька округа» (1927), «Часописи Поділля» (1927/1928), М. Білінського «Часописи Поділля в межах УСРР» (1927/1928); монографічні дослідження: А. Зекцера «1905 рік на Поділлі» (1925), О. Бирулі «Ріка Бог та її сточище: гідрологія ріки та використання її енергії» (1928) та інші.

Про високий науковий рівень видань Кабінету свідчить той факт, що шість із них були відзначені заохочувальними преміями на всеукраїнських конкурсах, а плакат «Опис Вінницької округи» (1926), надрукований накладом 500 примірників для шкіл і державних установ, критика визнала як взірцеве видання. Плакат було підготовлено В. Отамановським, В. Самутіним за участі О. Савостьянова, Л. Тимошенка, Л. Данилова. У ньому містилася стисла інформація стосовно географічного розташування, ландшафту, клімату, водних ресурсів і корисних копалин, рослинного і тваринного світу, економіки, історії та культури краю. У рецензії Костянтина Дубняка плакат названий «першим на Україні проявом справжнього краєзнавства» [18]. На цих прикладах бачимо, що географічне краєзнавство теж посідало чільне місце в діяльності В.Д. Отамановського.

Науковці-краєзнавці Вінниччини оголошували результати своїх досліджень на засіданнях, читали лекції для жителів міста, публікували окремі книжки, які мали формувати так звану «Енциклопедію поділезнавства» [16].

«Кабінет виучування Поділля» велику увагу приділяв питанням економічного розвитку краю. Науковці Кабінету разом із Вінницьким окрпланом здійснювали планові економічні дослідження, зокрема вивчення річки Буг та її приток, фауни водоймищ, рибного господарства Вінницької округи – під науковим керівництвом зоолога-іхтіолога професора Д.Є. Белінга. Також здійснювалось камерально-експедиційне обстеження лісів Вінницької округи (експедиція працювала під керівництвом професора сільськогосподарської економіки Київського сільськогосподарського інституту В. Шевчука). У планах Кабінету були й інші обстеження, зокрема розвитку скотарства, з'ясування причин малого поширення бурякосіяння в краї на загальному фоні інтенсифікації сільського господарства. Отже, і така галузь, як економічне краєзнавство не залишилась поза увагою Валентина Отамановського.

Водночас Кабінету відводилася роль координаційного центру науково-дослідної роботи цілого ряду місцевих установ і «притягнення

найширших верств громадянства, поширення мережі краєзнавчих товариств та керівництва їх працею» [8, с. 1–2]. Так, саме за сприяння Кабінету протягом 1925 року були засновані Вінницьке округове краєзнавче товариство та Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН. Останнє навіть на етапі становлення зарекомендувало себе як кваліфікована структура, що взялася за планомірне вивчення й популяризацію природи, історії, культури, народного господарства краю [19, арк. 7 зв].

Завдяки В.Д. Отамановському в 1926 р. було створено Комісію для вивчення Вінниці та її околиць. За рік почало діяти Тульчинське краєзнавче товариство. В.Д. Отамановський взяв участь у розробленні та публікуванні масовим тиражем типового статуту округового (районного) краєзнавчого товариства, орієнтовного плану його роботи, програм для збирання відомостей про край, рекомендованого покажчика літератури про Поділля, які мали допомогти початківцям зробити перші кроки на ниві краєзнавства. Видавалися інформаційні бюлетені, що узагальнювали й поширювали досвід краєзнавчої роботи в Подільському регіоні. У практиці роботи «Кабінету виучування Поділля» важливе місце займали прилюдні доповіді за матеріалами досліджень, які відбувалися двічі на місяць і привертали увагу численних слухачів [20, арк. 284; 21, с. 5, 11; 22, с. 72].

В.Д. Отамановський намагався удосконалити організаційну структуру Кабінету, вважаючи, що його слід перетворити на науководослідний інститут з вивчення краю, який діяв би у структурі ВУАН і мав у своєму розпорядженні лабораторії, музеї, метеорологічну станцію.

Діяльність «Кабінету виучування Поділля» отримала високу оцінку наукової громадськості [23, с. 57]. Влітку 1929 р. Президія ВУАН ухвалила рішення про перетворення його на державну установу та виділення асигнувань на 1929/1930 рр. у розмірі 10 тисяч карбованців на проведення дослідницької роботи [17]. Президент ВУАН Д.К. Заболотний запропонував В.Д. Отамановському узагальнити досвід створення й діяльності Кабінету вивчення краю для того, щоб перенести цей досвід на

Полтавщину, Житомирщину, Київщину та Донбас [9, с. 18]. Йому було доручено розробити план організації аналогічних кабінетів у Житомирі, Полтаві, на Донбасі. Надіслана ученим до Президії ВУАН з цього приводу доповідна записка стала основою його ґрунтовної статті «Про потребу утворення кабінетів вивчення територій у культурно-економічних осередках УРСР міжокружного (краєвого) значення» (1929) [24], яка викликала значний суспільний резонанс. Отже, в ті роки наукова спільнота УСРР вважала В.Д. Отамановського першим і найкращим краєзнавцем України.

В.Д. Отамановський писав: «Утворення на периферії кабінетів вивчення відповідних країв пов'яже ВУАН з периферією, щільніше притягне ВУАН до соціалістичного будівництва, висуне до науково-дослідних робіт кадри місцевих наукових робітників та притягне на переведення досліджень чималі кошти з окрбюджетів» [там само, с. 34]. Наведену тезу підтверджував приклад «Кабінету виучування Поділля» у Вінниці, що, існуючи від 1924 р. та не одержуючи ні від НКО, ні від ВУАН жодних субсидій, об'єднав для всебічного дослідження Поділля близько 30 дослідників, видавши 26 випусків праць, переважна більшість яких є монографічною розробкою певних питань, а деякі (вип. 1, 4–7, 18) навіть преміювалися на всеукраїнських конкурсах.

В.Д. Отамановський наголошував, що кабінети з вивчення певних країв слід утворювати тільки в культурно-економічних осередках міжокружного значення (наприклад Житомирі, Полтаві тощо), які мають кадри наукових співробітників та відповідні умови для розвитку. Кабінети повинні бути державними установами, а не громадськими організаціями; розвиток їх вимагає також створення в названих містах наукових книгозбірень державного значення. Так, він писав у 1929 році: «У питанні про найкращі організаційні форми може виникнути сумнів, чи не доцільніше замість кабінетів установи з такими ж завданнями створити як товариства при ВУАН, однак це була б помилка. Досвід багатьох таких товариств показав, що вони є здебільшого організаційно кволі, а ця кваліть криється в їхній структурі виборності та безплатності праці ке-

рівників. Даючи кошти, ВУАН, звичайно, повинна мати право призначати та звільнювати керівників кабінетів. Тому за досвідом Кабінету виучування Поділля подібні кабінети повинні бути установами з пересічним держбюджетом 10.000 крб.» [там само, с. 35]. Сам Валентин Дмитрович ладен був заради втілення в життя своїх ідей їхати на схід і пропонував академікові Д.К. Заболотному свої послуги щодо створення «Кабінету вивчення Донбасу» [23, с. 63].

В.Д. Отамановський вважав, що охоплення України кабінетами і взагалі розгортання в крайових осередках науково-дослідних установ та вищих шкіл доцільне у парі зі створенням мережі державних наукових книгозбірень. Основне завдання крайової державної наукової книгозбірні має полягати у збиранні всіх публікацій та складанні бібліографії рідного краю. Керівництво кабінетами належить зосередити в Комісії краєзнавства ВУАН, яка повинна видавати свій орган. Слід уникати помилок, допущених під час заснування в 1925 р. Українського Комітету Краєзнавства, утвореного на зразок російського «Краеведения», щоб керувати краєзнавчими організаціями, яких насправді не існувало. В УСРР краєзнавчий рух тільки зароджувався. От чому В.Д. Отамановський головними завданнями Комісії краєзнавства ВУАН визначав: а) керування науково-дослідною працею кабінетів, пов'язування їхньої діяльності з роботою ВУАН та її окремих установ; б) створення краєзнавчого органу, підготовку кадрів периферійних дослідників-краєзнавців через систематичне публікування їхніх матеріалів та замовлення нових матеріалів; в) проведення крайових та окружних конкурсів на найкращий опис тогочасного села за розробленими типовими програмами, оприлюднення премійованих описів як у часописах, так і окремими виданнями.

Учений стверджував, що Комісія краєзнавства аж ніяк не повинна стати адміністративно-організаційним центром для мережі низових краєзнавчих організацій, однак вона має науково і методично спрямовувати зусилля поодиноких краєзнавців на всій території УСРР, залучати їх до праці в часописі та до всебіч-

ного опису своїх сіл. В.Д. Отамановський вважав також за потрібне координувати діяльність Краєзнавчої комісії з діяльністю Українського географічного інституту і з цією метою запросити до її складу професора Рудницького. Оскільки чимала частина роботи полягала у стимулюванні досліджень продуктивних сил, В.Д. Отамановський закликав поєднувати цю діяльність із працею Комісії з вивчення продуктивних сил при ВУАН. А щоб Комісія краєзнавства ВУАН мала тісніший зв'язок з периферією, до її складу слід включити керівників усіх створених кабінетів [23].

У ті роки Валентин Дмитрович багато зробив для закладення підвалин сучасного вітчизняного краєзнавства. Спрямовуючи діяльність Кабінету, він орієнтувався на науково-дослідні методи, бо вважав краєзнавство комплексною науковою дисципліною. Своє розуміння ролі цієї науки Валентин Дмитрович пояснив на Першому Всеукраїнському з'їзді з вивчення продуктивних сил і народного господарства України, що відбувся в Києві у грудні 1924 – січні 1925 років. Радянська влада надавала краєзнавчій роботі широку підтримку, оскільки була зацікавлена в об'єктивних даних про стан виробничих сил. Тому на з'їзді й розгорнулася дискусія з краєзнавчих питань, у якій В.Д. Отамановський взяв активну участь. А делегати з'їзду підтримали його погляди на краєзнавство взагалі, розглянули можливості використання бібліотечної мережі для налагодження активної роботи і окреслили перспективи розвитку краєзнавчої діяльності в радянській Україні.

У травні 1925 року в складі подільської делегації В.Д. Отамановський взяв участь у роботі Першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції в Харкові [23, с. 62]. Повернувшись додому, розгорнув роботу з формування мережі краєзнавчих осередків на Вінниччині та науково-методичного забезпечення їх функціонування. Так з'явилися праці В.Д. Отамановського «Губбібліотека Поділля (Він. філіал Всенар. б-ки України при ВУАН): (Підсумки праці 1923–24 рр.)» (1924) [25], «Бібліографія краю. «Топобібліографія» як одне з основних завдань наукової бібліотеки та організація топобібліографічної праці на Україні» (1926)

[26], «Вінницька Філія Всенародної Бібліотеки України» (1926) [27], а також «Краєзнавство на Поділлі, найближчі його завдання та потреби й роль в краєзнавчій праці Кабінета виучування Поділля» (1926) [21].

Остання праця аргументовано доводить, що знання історії краю – необхідна умова господарювання. Він закликає до ліквідації краєзнавчої безграмотності, а також вважає найактуальнішим питанням «підвищення кваліфікації в поділлязнавстві кожного службовця й адміністратора, кожного учителя, кооператора, робітника землі й лісу та всіх працівників на Поділлі» [там само]. Валентин Дмитрович вважав, що краєзнавство у широкому розумінні повинно посісти вагоме місце у політиці українізації. Дана праця мала і донині має велике значення для організації краєзнавчих осередків у різних місцевостях, пропонує методичні рекомендації зі створення і роботи краєзнавчого закладу.

У 1929 р., незадовго до свого арешту, В.Д. Отамановський підсумував науково-краєзнавчу діяльність Вінницької філії Всенародної бібліотеки України та «Кабінету виучування Поділля» [17].

В.Д. Отамановський активно займався вивченням життя й діяльності та увічненням пам'яті М.М. Коцюбинського. Зусиллями «Кабінету виучування Поділля» за постановою Вінницького окрвиконкому було взято під особливу охорону будиночок у Вінниці, де народився письменник, та створено в ньому музей, а за постановою РНК в 1929 р. – проведено святкування 65-ї річниці з дня народження письменника і споруджено у Вінниці пам'ятник. Саме Отамановський ініціював створення вінницької комісії з увічнення пам'яті М.М. Коцюбинського, де був відповідальним секретарем, генератором і провідником у життя багатьох ідей: реставрації та відкриття Будинку-музею Михайла Михайловича, публікування його творів (сам здійснював ювілейне видання повісті «Тіні забутих предків») і праць про нього, збирання коштів і закладення пам'ятника письменникові. У травні 1928 року Валентин Дмитрович порушив питання перед київськими організаціями про встановлення меморіальних дощок

у місцях перебування М.М. Коцюбинського [16, с. 264].

Турбувався він і про збереження могили Степана Руданського та квартири, де проживав свого часу письменник-подолянин [28, с. 31–33]. Наведені приклади є яскравими ілюстраціями пам'яткоохоронної діяльності Валентина Дмитровича.

Подільський період був для В.Д. Отамановського надзвичайно успішним і в плані його особистої наукової діяльності. Саме тоді увагу дослідника привернула історія Вінниці XIV–XVIII століть,

Документи актових книг Вінницького державного повітового архіву, на матеріалах якого В.Д. Отамановський пізніше виконав низку фундаментальних історичних досліджень, підштовхнули його до вивчення історії Вінниці. Валентин Дмитрович вивчав рукописні та друковані першоджерела XIV–XVIII століть, написані німецькою, польською, давньоруською мовами та латиною, виявляючи не лише талант історика, але й глибокі знання лінгвіста. Адже актові документи того періоду, сповнені скорочень та індивідуальних особливостей стилістики давніх авторів, вимагали від дослідника ґрунтовного знання лексики, орфографії, морфології, синтаксису іноземних мов. У той час він працював над темами з історії краю – його цікавили правовий стан вінницької міщанської громади, історія медицини й аптекарської справи Вінниці та Вінницького повіту у XVIII ст., історія роду Степана Руданського.

Працюючи упродовж 1924–1928 років в архівосховищах у пошуках матеріалів про Вінничину, В.Д. Отамановський вперше наштовхнувся на джерела з історії медицини та аптечної справи. Вони зацікавили дослідника. Відтоді історія медицини увійшла до кола його наукових інтересів. І першою студією вченого-краєзнавця у цій площині стала праця «До історії медицини та аптечної справи у Вінниці й Вінницькому повіті другої половини XVIII ст.», написана наприкінці 20-х років, а надрукована в 1930 р. [29].

Переглянувши сотні актових книг з багатьма тисячами фактів, у цій роботі вчений намалював картину розвитку медицини та ап-

течної справи на Вінниччині. Він тримав у руках рідкісні документи з історії медицини Вінниці та Вінницького повіту, які, на жаль, були втрачені назавжди під час Другої світової війни. Таким чином, ми маємо всі підстави стверджувати, що праця В.Д. Отамановського «До історії медицини та аптечної справи у Вінниці й Вінницькому повіті другої половини XVIII ст.» – це унікальне дослідження з історичного і медичного краєзнавства.

Отже, бачимо, що роль В.Д. Отамановського в становленні українського краєзнавства непересічна. Такий висновок нам дозволяють зробити всі вищенаведені факти.

Звернемося до класичного сьогодні визначення сучасного краєзнавства, даного академіком П.Т. Троньком 2000 р.: це сукупність наукових дисциплін, різних за змістом і окремих за методами дослідження, які вивчають конкретний регіон, район, місцевості, в історичному, географічному, геологічному, етнографічному, археологічному та інших аспектах [30, с. 12].

Історичні джерела переконливо доводять, що В.Д. Отамановський виступив в Україні першопрохідником в розробці багатьох теоретико-методологічних засад сучасного розуміння краєзнавства і застосував їх в своїх дослідженнях, присвячених Поділлі.

Теоретичні й методичні напрацювання В.Д. Отамановського справили значний вплив на само формування сучасного розуміння краєзнавства. Фактично, всі вони стали програмними для радянського і українського краєзнавства XX–XXI століть, у них закладався фундамент краєзнавства, формувалося краєзнавче мислення. Саме він започаткував систематичне синтетичне, інтегроване, комплексне дослідження краю, яке складалося з взаємопроникнення результатів досліджень різних аспектів (галузей краєзнавства). Діапазон його досліджень увібрав до себе вивчення та поширення знань щодо історії краю, його культури, природи, населення, економіки, медицини тощо. Вперше в українській науці виокремлювалися музичне, літературне, бібліотечне і бібліологічне краєзнавство. Його праці (особливо «Краєзнавство на Поділлі») мали і досі мають величезне значення для організації краєзнав-

чих осередків у будь-яких місцевостях, являючи собою методичні рекомендації щодо створення та роботи краєзнавчого закладу, а також формування соціокультурного життя в Україні. Роль В.Д. Отамановського у краєзнавстві визначається ще й тим, що він запропонував нові напрями у розробленні методики краєзнавчої праці, набагато випередивши фронт наукових пошуків своїх сучасників. Окрім цього, він багато працював над формуванням краєзнавчої бібліографії.

Далі за П.Т. Троньком краєзнавство – це науковий і громадський рух з популяризації знань про край і збереження історико-культурної спадщини [там само], тобто це не тільки теорія, а й практика.

Так от краєзнавчий рух у певних організаційних формах започаткував в Україні саме В.Д. Отамановський.

Надзвичайно важливу роль у гуртуванні кращих сил краєзнавців відіграв «Кабінет виучування Поділля», очолюваний Валентином Дмитровичом. За його ініціативами були сформовані нові краєзнавчі осередки – комісії, комітети, музеї, товариства, гуртки та ін., підпорядковані Всеукраїнській академії наук, Українському комітетові краєзнавства, який був створений 1925 року при Народному комісаріаті освіти.

Краєзнавчий рух на Поділлі набрав масового характеру, охопив різні шари інтелігенції, представників інших верств населення, які по мірі ліквідації неписьменності дедалі більше долучалися до культурного надбання, турбувалися про його популяризацію та примноження.

Таким чином, в діяльності В.Д. Отамановського досить повно відобразилися всі сторони і напрями краєзнавства: вивчення краю; популяризація нових знань через публікації, діяльність бібліотек, виступи, виставки; розгортання музейної справи; пам'яткоохоронна діяльність; організаційно-методична робота.

Академія наук України неодноразово поширювала передовий досвід, рекомендуючи діяльність В.Д. Отамановського як взірць краєзнавчої роботи. 20-ті роки винесли його на гребінь краєзнавчого життя, і тоді ні в кого не виникало сумніву в тому, що він найкращий краєзнавець в Україні. Вчений мав відкрити краєзнавчі кабінети й керувати їхньою роботою в Житомирі, Полтаві, на Донбасі.

Так чи не вартий він того, щоб його вважати одним з фундаторів сучасного вітчизняного краєзнавства? Питання, як на наш погляд, риторичне.

Джерела та література

1. Близняк М. Історичне краєзнавство: навчальний посібник / М. Близняк. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – 236 с. ; іл.
2. Уривалкін, О. М. Історичне краєзнавство : Навчальний посібник. – 2-ге вид. , стереотип. – К. : КНТ, 2008. – 296 с.
3. Жванко, Л. М. Краєзнавство : Конспект лекцій (для студентів усіх курсів денної і заочної форм навчання напрямів підготовки : 6.030504 «Економіка підприємства» , 6. 030509 «Облік і аудит» , 6.030601 «Менеджмент») / Авт.: Жванко Л. М. ; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 163 с.
4. Кашаба Ольга. Історичне краєзнавство як складова національної освіти / О. Кашаба // Краєзнавство. – 2010. – № 1–2. – С. 96–104.
5. Костиця, М. Ю. Географічне краєзнавство в системі загального краєзнавства / М. Ю. Костиця // Краєзнавство. – 2001. – № 1–4. – С. 44–47.
6. Голубко, В. Історичне краєзнавство. Навчальний посібник. – Ч. I. / В. Голубко, С. Качараба, А. Середяк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 130 с.
7. Верменич, Я. В. Суб'єктивні межі та об'єктивні можливості історичного краєзнавства: деякі міркування щодо осмислення шляхів місцевої історії / Я. В. Верменич // Український історичний журнал. – 2008. – Вип. 2. – С. 129–144.
8. Отамановський, В. Д. Інформаційний огляд дослідно-краєзнавчої праці на Поділлі. Т. 1, ч. 1 / В. Д. Отамановський. – Вінниця : [б. в.], 1926. – 5 с.
9. Отамановський, В. Д. Автобіографія ув'язненого Валентина Отамановського // Подільська старовина : наук. зб. на пошану вченого і краєзнавця

В. Д. Отамановського / відп. ред. В. А. Косаківський. – Вінниця, 1993. – С. 13–20.

10. Державний архів Вінницької області (ДАВО), ф. Р-521, оп. 2, спр. 84.

11. Отамановський, В. Д. Звідомлення Бібліографічної Секції Кабінету виучування Поділля Вінницької філії Всенародної бібліотеки України при Українській академії наук з 1-го квітня 1926 до 1-го квітня 1928 року / В. Д. Отамановський // Часописи Поділля : іст.-бібліогр. зб. з нагоди 150-ліття першої газети на Україні (1776–1926) та 10-ліття існування УСРР / склали М. Білінський [та ін.]. – Вінниця, 1927–1928. – С. I–III.

12. Прокопчук, В. С. Чи були 20-ті роки ХХ ст. всуціль «зоряними» для українського краєзнавства? / В. С. Прокопчук // Велика Волинь : наук. зб. / Житомир. наук.-краєзнав. т-во дослідників Волині [та ін.]. – Житомир, 2004. – Т. 31 : Житомиру – 1120 (884 – 2004). – С. 147–152.

13. ДАВО, ф. 254, оп. 1, спр. 1203.

14. Часописи Поділля: Іст.-бібліогр. зб. з нагоди 150-ліття першої газети на Україні (1776–1926) та 10-ліття існування УСРР / За ред. Валентина Отамановського – Вінниця: б. в., 1927–1928. – VII, 31, 146, 21, 4, III с.

15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. Р-166, оп. 12, спр. 1524.

16. Прокопчук, В. С. Творець Кабінету виучування Поділля / В. С. Прокопчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Сер. Історичні науки. – 2003. – Т. 11. – С. 262–269.

17. Отамановський, В. Д. Праця та стан Вінницької філії Всенародної бібліотеки України та Кабінету виучування Поділля на 1 травня 1929 року / В. Д. Отамановський // Вісті Всеукраїнської академії наук. – 1929. – № 5/6. – С. 126–130.

18. Опис Вінницької округи [Карті] / Каб. виучування Поділля Вінниц. філії Всенар. б-ки України при Укр. АН; рисовник П. Колієвський; авт. тексту: О. Савостіянов [та ін.]; ред.: Ф. Самутін, В. Отамановський. – 1:420000. – [Вінниця: б. в.], 1926. – 1 к.: 1 колір., текст, дод. пл., табл.

19. Державний архів Вінницького інституту народної освіти, ф. Р-5257, оп 1, спр. 8.

20. ДАВО, ф. Р-847, оп. 1, спр. 81.

21. Отамановський, В. Д. Краєзнавство на Поділлі, найближчі його завдання та потреби й роль в краєзнавчій праці Кабінета виучування Поділля / В. Д. Отамановський. – Вінниця: [б. в.], 1926. – 13, XV с. – (Вінниц. філія Всенар. б-ки України при Всеукр. акад. наук, Каб. виучування Поділля; вип. 8).

22. Прокопчук, В. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В. Прокопчук. – К.: Рід. край, 1995. – 204 с.

23. Савчук З. С. В. Д. Отамановський (1893 – 1964) – вчений, педагог, організатор науки: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07: захищена 29.06.2006 / Савчук Зоряна Степанівна. – К., 2006. – 201 арк.

24. Отамановський В. Д. Про потребу утворення кабінетів виучування територій у культурно-економічних осередках УРСР міжокружного (краєвого) значення / В. Д. Отамановський // Вісті Всеукраїнської академії наук. – 1929. – № 7/8. – С. 31–35. 92

25. Отамановський В. Д. Губбібліотека Поділля: (Вінниц. філіал Всенар. б-ки України при ВУАН): (підсумки праці 1923–24 рр.) / В. Д. Отамановський // Червоний край. – 1924. – 19 листопада.

26. Отамановський В. Д. Бібліографія краю («топобібліографія») як одне з основних завдань наукової бібліотеки та організація топобібліографічної праці на Україні / Отамановський В. Д. // Бібліотечний збірник. – К., 1926. – Ч. 1. – С. 82–88.

27. Отамановський В. Д. Вінницька філія Всенар[одної] бібл[іотеки] України / [В. Д. Отамановський] // Бібліологічні вісті. – 1926. – №. 3. – С. 87.

28. Прокопчук В. С. В. Д. Отамановський – пам'яткоохоронець // Подільська старовина: наук. зб. на пошану вченого і краєзнавця В. Д. Отамановського / відп. ред. В. А. Косаківський. – Вінниця, 1993. – С. 31–33.

29. Отамановський В. Д. До історії медицини та аптечної справи у Вінниці й Вінницькому повіті другої половини ХУІІІ ст. / В. Д. Отамановський // Збірник пам'яті академіка Т. Г. Яновського / за ред. акад. Д. Заболотного, О. Корчак-Чепурківського та І. Шмальгавзена. – К., 1930. – С. 322–334.

30. Тронько, П. Т. Історичне краєзнавство: Крок у нове тисячоліття: Досвід. Проблеми. Перспективи / П. Т. Тронько – К., 2000. – 271 с.

Игорь Робак

**Валентин Отамановский как один из основоположников
современного отечественного краеведения**

Статья посвящена вкладу В.Д. Отамановского в теорию и практику современного украинского краеведения. Анализируется его научно-практическая деятельность на Подолье в 20-е годы XX века. Рассматриваются наработки по изучению и распространению информации об истории региона, его культуре, природе, населении, экономике, медицине. Подчеркивается их новаторский характер. Доказывается, что В.Д. Отамановский был первопроходцем в разработке многих теоретико-методологических основ краеведения и применении их на практике; что его деятельность оказала значительное влияние на формирование современного понимания краеведения, закладывала его фундамент, формировала краеведческое мышление. Таким образом, можем считать В.Д. Отамановского одним из основоположников украинского краеведения.

Ключевые слова: *В.Д. Отамановский, П.Т. Тронько, краеведение, отрасли краеведения, краеведческая библиография, «Кабинет изучения Подолья».*

Igor Robak

Valentin Otamanovsky as One of the Founders of Modern Domestic Study of Region

The article is dedicated to V. D. Otamanovsky contribution to the theory and practice of contemporary Ukrainian study of region. His scientific and practical activity in Podillya region in 1920th was analyzed. The contribution of V. D. Otamanovsky to the development of study and dissemination of information about the history of region, its culture, nature, population, economy, medicine was investigated. The innovations of his researches were highlighted. We prove that V. D. Otamanovsky was a pioneer in the development of many theoretical and methodological foundations in the study of region and applying them in practice. His activity has had a significant influence on the modern understanding of the study of region, its foundation and the formation of the study of region thinking. Thus, we can assume that V. D. Otamanovsky was one of the founders of Ukrainian study of region.

Key words: *V. D. Otamanovsky, P. T. Tron'ko, study of region, branches of the study of region, the study of region bibliography, «The Cabinet of Podillya study».*